

Kóstolni a szép-tudományba

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból

KÓSTOLNI A SZÉP-TUDOMÁNYBA

*Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból*

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek IV. konferenciájának előadásából

Főszerkesztő: Székely Miklós

Szerkesztők: Dragon Zoltán, Entz Sarolta Réka, Raffay Endre, Szerdahelyi Márk, Tóth Áron

Grafikai terv, tördelés: Papp Gyula

Szöveggondozás: Asztalos Emese

A borítón a berhidai Szent László templom belső kapujának részlete látható. Konceptió: Sidó Anna, fotó: Szerdahelyi Márk.

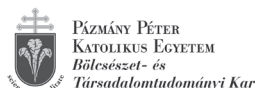
A kötet megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet

Nemzeti Kulturális Alap

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

© Szerzők

© Szerkesztők

© Fotósok

© Grafikusok

© CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Közhasznú Egyesület

© Fényképek intézményi jogtulajdonosai: Artur Żmijewski; Central Booking Gallery, NYC, USA; Elek István hagyatéka; ZKM | Center for Art and Media Karlsruhe, Németország; Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Románia; Fajó János; Foksal Gallery Foundation, Varsó, Lengyelország és Galerie Peter Kilchman, Zurich, Svájc; Forgács Péter; Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Fotótár, Műemléki Tervtár; Hargita Megyei Állami Levéltár, Csíkszereda, Románia; Jan de Nys, Aalst, Belgium; Kiel University Library, Kiel, Németország; London, The British Museum / Trustees of the British Museum, Egyesült Királyság; Magyar Építészeti Múzeum, Budapest; Márton Áron Gimnázium gyűjteménye, Csíkszereda, Románia; MTA KIK Kézirattár, Budapest; National Gallery of Art, Washington D.C.; Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár, Budapest; Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest; Róma, Scuola Lante della Rovere; Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár, Románia; Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény; Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém.

A kiadványban megjelent írások tartalmaért és a képek jogtisztaságáért minden esetben a tanulmány szerzője felelős.

The authors of the essays are responsible for the contents of the texts as well as for obtaining permission to reprint the images included in their essays.

ISBN 978-963-88825-5-4

CentrArt, 2014

CentrArt

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
ROSTÁS TIBOR	
<i>Graeco opere – görög modorban II.</i>	
<i>A veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai várkápolna 13. századi falképei</i>	9
KOVÁCS GERGELY	
<i>A felvinci református templom italobizánci stílusú falképei</i>	33
KÓNYA ANNA	
<i>Ikonográfiai összefüggések az alcinai templom falképein</i>	45
MEZEI EMESE	
<i>Hétköznapi jelenetek egy késő középkori kályhán¹</i>	61
PÁL EMESE	
<i>Rubens Szamosújváron?</i>	71
PÁSZTOHY JÚLIA	
<i>Pákei Lajos villa- és lakóház-építésze</i>	85
VARGA ORSOLYA	
<i>Lang Adolf Szegeden és Pécsen</i>	97
SALAMON GÁSPÁR	
<i>Tagok és ragok</i>	
<i>Építészet és nyelv kapcsolata Schulek Frigyes terminológiai kísérletezéseiben</i>	113
IMECS-MAGDÓ ESZTER	
<i>Borszékfürdő modernizációja a 20. század elején</i>	125
GÁL ZSÓFIA	
<i>A kolozsvári Arany János utcai bérvillák</i>	143
LADÓ ÁGOTA	
<i>Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről</i>	157
BALDAVÁRI ESZTER	
<i>A német korai Jugendstil hatása Körössy Albert Kálmán építőművészetére</i>	173
ZSOLDOS EMESE	
<i>A pécsi Jókai-ünnepély képi emlékezete</i>	187

F. DÓCZI ERIKA	
<i>A Betonszemle folyóiratról</i>	199
SEBESTYÉN ÁGNES ANNA	
<i>Molnár Farkas és az építészeti szaksajtó mechanizmusai</i> <i>a két világháború közötti Magyarországon</i>	211
JÁSZ BORBÁLA	
<i>Funkcionalizmus és racionalizmus között</i> <i>Adolf Behne elemzése a modern építészet hőskorából</i>	225
DÉNES MIRJAM	
<i>Ki a naiv?</i> <i>A Dallos Marinka kutatás alapvető kérdései</i> <i>a naiv művészet jellemzőinek tükrében</i>	235
BRUNNER ATTILA	
<i>A magyar játéktervezés történetének néhány kérdése</i>	251
SIMON BETTINA	
<i>Egy festménysorozat öndefiníciója.</i> <i>Károlyi Zsigmond Mérték-képei</i>	265
BRADÁK SOMA	
<i>A rendszerváltás performansa.</i> <i>Elek István köztéri akciói 1985 és 1993 között</i>	277
DUDÁS BARBARA	
<i>Globalizálódó művészet lokális problémákkal – avagy mi történt</i> <i>a művészet vége óta?</i>	295
GÁRDONYI LÁSZLÓ	
<i>A képregény metamédiuma</i>	307
KOSINSKY RICHÁRD	
<i>Michael Fried befogadáselmélete</i>	321
JAN ELANTKOWSKI	
<i>Replaying Memory.</i> <i>Holocaust and Video Art in Péter Forgács's "Meanwhile Somewhere...</i> <i>1940-1943" and Artur Żmijewski's "The Game of Tag"</i>	331
Személy- és helymutató	343

Tagok és ragok

Építészet és nyelv kapcsolata Schulek Frigyes terminológiai kísérletezéseiben

Salamon Gáspár

A műegyetemi építészhallgatók által szerkesztett tréfás folyóirat, a *Megfagyott Muzsik* szerint Tőry Emil, a Magyar Királyi József Műegyetem Építészeti Szakosztályának nyilvános rendes tanára 1906-ban egyik előadásában a következőképpen világította meg – vagy inkább homályosította el – egy építészeti tagozat lényegét: „*A szima olyan, mint a kymation, befelé domborodó, azaz kifelé homorodó dombor-homor, helyesebben homor-dombor.*”¹ A mondat – a maga esetlen módján – jól példázza az egyes külföldi építészeti szakkifejezések magyarítására mutakozó igényt, amely a 19. század második felében és a századfordulón a műegyetemi oktatásban újra, meg újra felütötte a fejét. Tanulmányomban a magyar nyelvű építészeti terminológia rövid történeti összefoglalását követően Schulek Frigyes szaknyelvi kísérletezéseinek metodikáját és forrásait igyekszem feltárni. A vizsgálódások módszertanát nehezíti, hogy a magyarországi építészeti szakszókincsnek nincs elméleti összefoglalása, monográfiája, sőt hiányzik egy olyan tudományos igénnyel összeállított szakszógyűjtemény is, amely ennek alapjául szolgálhatna.² Tanulmányom ezért *par excellence* esszé, valamint módszertani puhatolózás. Kutatásaim legalapvetőbb forrása Schulek Frigyes kéziratban fennmaradt oktatói jegyzetanyaga volt, amelyet jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őriz.³

I.

Noha már a 18. század hatvanas éveiből is ismerünk magyar nyelvű építészeti szövegeket,⁴ a hazai építészeti terminológia a 19. század második felében még mindig kaotikus képet mutatott, jóllehet a tudományos igényű építészettörténeti feldolgozás már elkezdődött. A magyar építészeti szaknyelv története számos össze- és széttartó szálon futott, hiszen az építészetnek gyakorlati, építészettörténeti (építési műtörténeti) és műrégészeti szempontú nómenklatúrája is létezett. A század második felében meghatározó volt a Henszlmann Imre által elindított, tudományos alapokon nyugvó művészettörténeti-műarcheológiai kutatás, amely igyekezett az antik mellett a középkori építészetre vonatkozóan is teljességre törekvő terminológiával szolgálni.⁵ A műrégé-

szeti publikációkban⁶ használatos szókincs mellett a század második felére többé-kevésbé kialakult az építészet gyakorlati szakzsargonjának magyar nyelvű változata,⁷ és felppezsdült az építészeti-elméleti irodalmi tevékenység is,⁸ azonban a Schulek-féle terminológia létrejöttének közvetlen előtörténetének bemutatása szempontjából inkább a szaknyelv oktatási célú magyarítására tett kísérletek tárgyalása releváns.

1856-tól a magyarországi építészetoktatás élen járó intézménye a József Polytechnikum volt,⁹ ahol az építészeti tárgyakat Schnedár János eleinte német nyelven, majd 1861-től magyarul tanította.¹⁰ Schnedár magyar nyelvű előadásaira esetleg következtethetünk *A gyakorlati építészet elemei* című művéből, amely az 1856-ban német nyelven megjelent *Anleitung zur Baukunst* című művének magyar nyelvű fordítása.¹¹ A tanterület 1869-re Steindl Imrével és Hauszmann Alajossal bővült ki. Míg Hauszmann naplójában emlékezett meg egykori berlini egyetemi jegyzeteinek,¹² szakkönyveinek fordítási nehézségeiről,¹³ addig a Steindl-előadások terminológiai vonatkozásairól jegyzeteinek a Schulek-hagyatékban fennmaradt másolatai árulkodnak.¹⁴ A Schulek által készített kópiákból kitűnik, hogy Steindl letisztult, következetes szóhasználatot élt, de nem követte Henszlmann azon elvét, amely szerint a középkori és az antik építészeti alaktant a megnevezések által is élesen el kell különíteni.¹⁵ Így például a középkori támaszok megnevezésére Steindl nem a Henszlmann által javasolt *gerinczhordó* kifejezést, hanem a közérthetőbb *féloszlop* megnevezést használta.¹⁶ Úgy tűnik, hogy Steindl füzetének lelkes másolója és később a középkori tanszéken utódja, Schulek Frigyes a kissé vulgarizált szóhasználatot helytelenítette, és elődje írását talán ezért bővítette széljegyzetekkel, a *féloszlop* mellé a *gerinczhordó*, valamint az eredeti német *Dienst* szót is feljegyezve.¹⁷

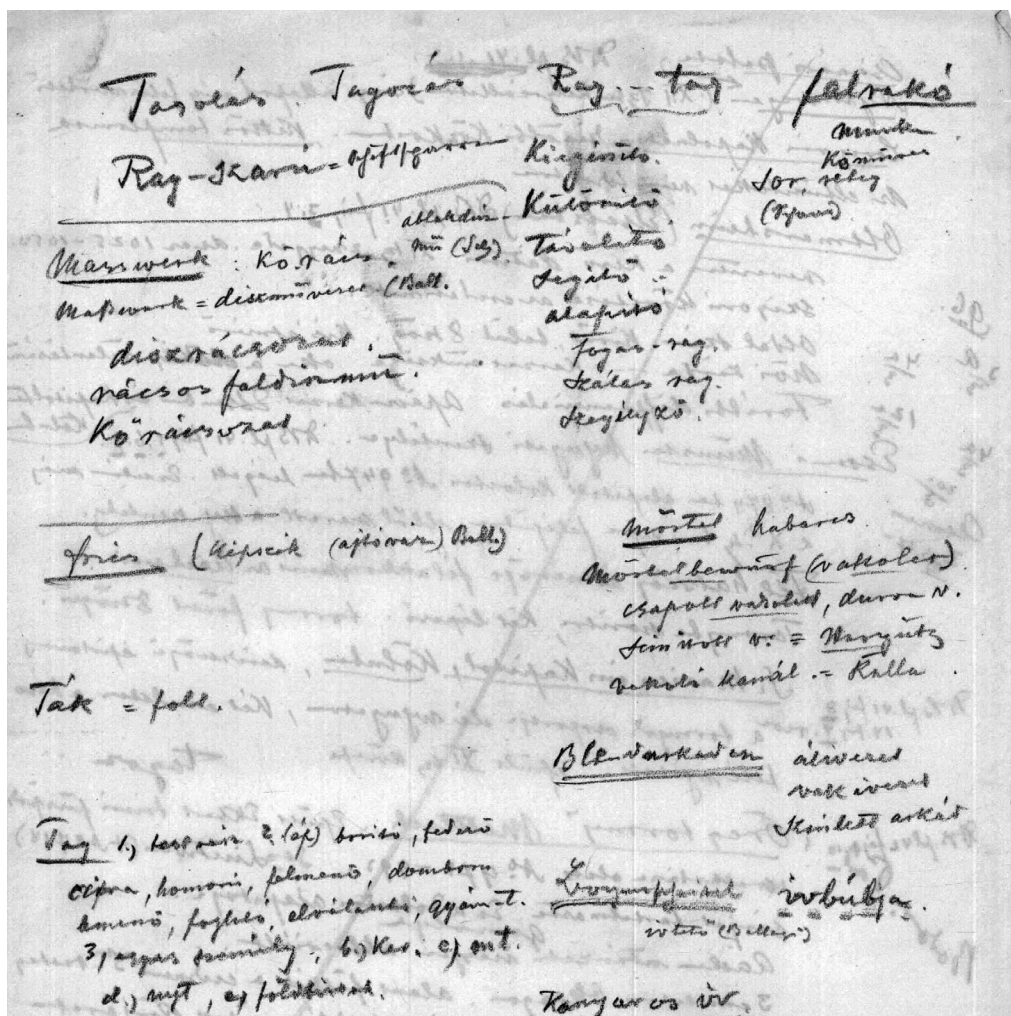
Steindl és Hauszmann kísérletei mellett egy 1867-ben, a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében*, Wimmer Vilmos műegyetemi tanársegéd összeállításában megjelent „száraz építészettani” műszótár tanúskodik írásos forrásként a speciálisan műegyetemi (eleinte polytechnikumi) terminológiai hagyomány létezéséről, amely a német kifejezések ama magyarosított formáit összesíti, „melyek a k. József-műegyetemen az illető előadásokban eddigelé használtatnak”.¹⁸ Az említett műszótáron, a Steindl-előadások másolatain, valamint Pecz Samu két tanulmányán¹⁹ kívül a 19. századi műegyetemi terminológiai gyakorlatot illetően kevés közvetlen forrásunk van. Annál több olyan oktatási segédanyag maradt fenn a századfordulót követő időszakból, amelyből következtethetünk a századelő, illetve az azt megelőző évtizedek szaknyelvi állapotaira. Ezek közé sorolhatjuk a Kabdebó Gyula által szerkesztett *Az építőművészet története az ókorban* című kötetet, amelyben több fejezet is műegyetemi tanárok keze munkáját dicséri,²⁰ a Wälder Gyula által lejegyzett Nagy Virgil előadások vezérfonalát,²¹ valamint Pecz Samu²² és (a Hauszmann örökebe lépő) Hüttl Dezső²³ óráinak írott változatát. Az építészeti szaknyelv pedagógiai igényű összefoglalására példát találunk az egyetemi rangtól és színvonalától elmaradó ipariskolák tankönyveiben is. Ezek közül megemlítenő az a Medgyaszay István édesapja, Benkó Károly előadásait tartalmazó sokszorosított kézirat, amely az Állami Középipartanoda diákjainak készült.²⁴ A Steindl-tanítvány Foerk Ernő az Állami Felső Építő Ipariskola tanulóinak állított össze alaktani és építészettörténeti jegyzeteket,²⁵ továbbá Kolozsvárott is megjelent két alaktani füzet Pákei Lajos és Förstner Tivadar tollából.²⁶

kerültek a következő gyökök: *gu, gug, gur, gub, gor, gör, gorny, görny, görv*.³¹ Schulek jegyzeteiben több esetben is pontosan levezette, hogy a gyökökhöz mely szavak csönkítésével, milyen módszerekkel jutott el, ezért úgy tűnhet, az imént felsorolt gyökök a mester önálló kutatásainak fejleményeként jöttek létre. Azonban igazolódni látszik az a gyanú, hogy Schulek gyök-keresése teljes mértékben beleilleszkedik a gyököt a magyar nyelv alapelemének tekintő 19. századi nyelvészeti fősodorba, hiszen az általa felsorolt szóelemek zöme nagyfokú egyezést mutat *A magyar nyelv szótára* címmel 1862-ben, Czuczor Gergely és Fogarasi János által közreadott munka gyököket és gyökelemeket felsorakoztató gyűjteményével.³² Mivel filológiailag alátámasztható,³³ hogy Schulek használta a *Czuczor–Fogarasi*, érdemes egy pillantást vetni arra is, hogy a szótár elméleti felvezetésében, az *Előbeszédben* a szerzők hogyan vélekednek a gyökök rendszerezéséről. Ez leginkább az úgynevezett *szócsaládosítás* kapcsán kerül elő a műben. Czuczor és Fogarasi rokonságot vélnek felfedezni azon szavak között, amelyek „némi saját jeggyel bírnak, de gyökeik vagy törzseik mind bizonyos alaphangban, mind alapfogalomban egyeznek”.³⁴ Esetünkben *g–r* alaphangú oldalági rokonok tehát a *gur, gor, gör* gyökök, így a belőlük képzett szavak egy *szónemzetséghez* tartoznak.³⁵ A *szónemzetségek* pedig ismét rokoníthatók egymással, ha „*alaphangra és érteményre hasonlók*”.³⁶ A Schulek által feljegyzett *gu, gug, gur, gub, gor, gör, gorny, görny, görv* gyökök rokonsága – továbbra is a *Czuczor–Fogarasi* rendszerében szemlélve – az alaphangbeli hasonlóság tekintetében teljesül, azonban az *értemény* hasonlóságának kérdése további magyarázatra szorul, hiszen a tartalmi hasonlóság pusztán a gyökökből nem derül ki. Mivel esetünkben építészeti tagozatokról van szó, az *értemény* a ma használt alakta-ni terminusokkal világítható meg a leginkább. Schulek több általa létrehozott kifejezés mellé rajzot készített, hogy egyértelműsítse, éppen melyik tagozatot keresztezte el. **(1. kép)** Ezek alapján az ión *kymation* a „*gubasz*”, a tórusz a „*gugor*”, a bukó szima a „*gurdo*”, a pálca a „*gurgulya*”, a félpálca a „*görbicze*”, míg a kima a „*görnyő*” nevet kapta.³⁷ Tehát Schulek hasonló gyökök megnevezésekkel látta el a hasonló formájú, gömbölyded tagozatokat, azaz a nyelvi és az építészeti morfológia párhuzamba állítva jelent meg terminológiai rendszerében.

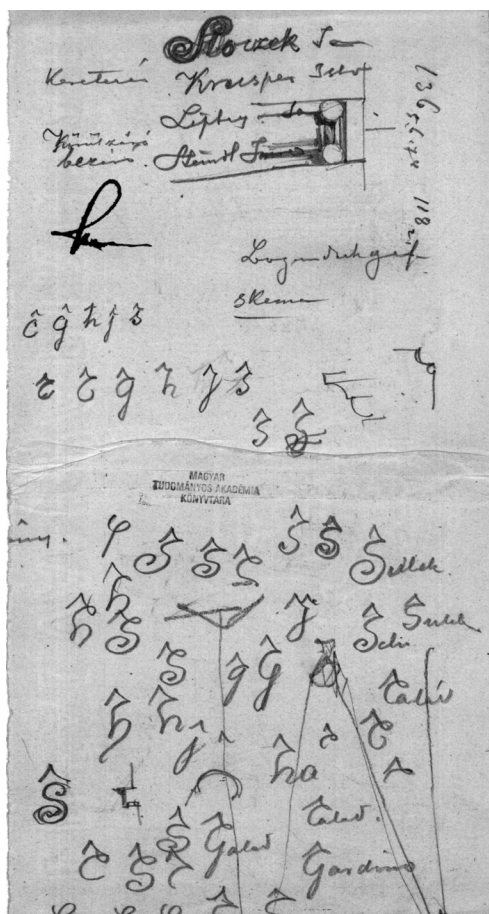
A vázolt módszertan egy állandó kísérletezésekkel járó folyamat eredménye, amely nyomon követhető, ha megvizsgáljuk, hogy Schulek hogyan járt el a Töry Emilt is megrtéráló szima és kima kifejezések lefordításánál. Már Allan Marquand gyűjtése is rámutatott, hogy a német terminológia sem volt egységes: a Schulek által olvasott szerzők³⁸ közül Meyernél a *Dorisches Kyma*, valamint a *Lesbisches Kyma* voltak használatosak, Constantin Uhde a *Sima-Karnies* páros híve volt, Bötticher a *Kymation* kifejezés különféle formáit, míg Müller és Mothes a *Cyma-Karnies* megfelelőket használta.³⁹ Schulek kísérletezéseinek egyik fázisában a német szakirodalom egyes kifejezéseit fordította le. Ez a teljes magyarítás felé félúton van, jól mutatja ezt az is, hogy Bötticher *leichte dorische Kymation*⁴⁰ kifejezését eleinte *Könnyű dór Kymation*-nak fordította.⁴¹ Végül természetesen gyökökből alkotta meg a *syma* és a *kyma* magyar megfelelőit. Schulek a *Czuczor–Fogarasi* alapján – mintegy válaszolva a Töry Emil által felvetett problémára – a *hömp*⁴² és a *görny*⁴³ gyökök felhasználásával a szima helyett a *hömpöly* megnevezést vezette be, a kima helyét pedig a *görnyő* kifejezés vette át.⁴⁴ Szemléletes szóalkotásainak párhuzama, hogy egyes német szerzők – például Busch⁴⁵ és Mauch⁴⁶ – a *Welle* megnevezés különféle változatait használták a szima és a kima leírására.

III.

Schulek jegyzeteiből az eljárás elméleti háttere is kirajzolódik, ugyanis egyik előadásának kéziratában Johann Matthäus von Mauch *Die Architektonischen ordnungen der Griechen und Römer* című munkájának bevezető gondolatait olvashatjuk a professzor saját fordításában: „Hogy a gyakorlatilag hasznos műszaki alakot művészi alakká fokozzuk, szükségünk van egy sajátos kifejezési módra, melyet hasonlattal élve alaknyelvnek nevezhetünk, és mellyel az épületrészeknek valamint ezekkel együtt az egész épületnek rendeltetését kifejezésre juttatjuk, megadván mindegyiknek azt a művészi alakot, mely az illető épületrész rendeltetését jellegzi.”⁴⁷ A Mauch által emlegetett *Formensprache* kifejezés Karl Bötticher *Die Tektonik der Hellenen* című munkájából származik, ⁴⁸ amely érdekes kapcsolódási pont Schulek kortársainak művészetéhez, hiszen nem csupán a 19. századi építészetelméletre gyakorolt erőteljes hatást, hanem meghatározó volt a

2. kép. Schulek Frigyes: Jegyzet (részlet). MTA KIK Kézirattár Ms 5029/33.

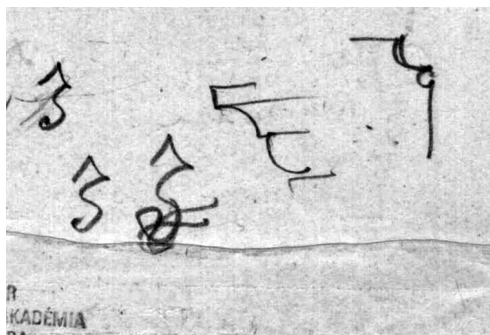
3. kép. Schulek Frigyes: Kalligráfiai jegyzet.
MTA KIK Kézirattár Ms 5030/13.

tűket ábrázoló cédula, amely oktatói iratanyagában található. (3. kép) A jelek elsőre aláírás-gyakorlásnak, vagy kalligráfiai próbálkozásnak tűnhetnek, de ezen túlmenően a nyelv és az építészet kapcsolatának érdekes vetületeire derítenek fényt. Az iraton megjelenő variációk alapját öt diakritikus jellel ellátott betű képzi, amelyek az eszperantó ábécé cirkumflexszel bővített írásjegyeiként (ĉ, ĝ, ĥ, ĵ, ŝ) azonosíthatók.⁵⁵ Az eszperantó betűk megjelenése arra utalhat, hogy Schuleket komolyan foglalkoztatták a nemzetközi segédnyelvek. A professzor mesterséges nyelvek iránti érdeklődése akkor is megmutatkozott, amikor a műegyetemi tanács ülésén az ido és az eszperantó nyelv tanítása kapcsán – az ido mellett érvelve – előadta műnyelvekre vonatkozó nézeteit.⁵⁶ Ez terminológiai kísérletezései esetében önmagában is fontos lehet, hiszen a szaknyelv, hasonlóan a nemzetközi nyelvekhez egyfajta mesterséges konstrukció. Ráadásul a Schulek által követett Czuczor-Fogarasi gyök-alapú nyelvtanára rímelt az eszperantó morfémákra épülő rendszere.

Az eszperantó betűket Schulek többféleképpen is variálta, felhasználta: például saját nevét *Šulek* alakban írta le. Feltűnő azonban, hogy az Ő-kezdőbetű kalligrafikus jegyeket

századforduló jelentős építészei, így Otto Wagner⁴⁹ és Lechner Ödön számára is.⁵⁰ Mivel Mauch, illetve Bötticher *Formensprache* fogalmát Schulek ismerte, nem meglepő, hogy egy másik jegyzetében újfent parallel tanulmányozta a nyelvi és építészeti elemeket. Az említett feljegyzésben párhuzamot vont a *tagok* és a *ragok* között, és külön-külön felsorolta fajtáikat.⁵¹ (2. kép) Schulek rendszerében a ragok és a tagok között fennálló metaforikus kapcsolat abban a Mauchtól (illetve Böttichtől) idézett gondolatban is megragadható, miszerint az alaknyelv az épületrész rendeltetését fejezi ki.⁵² Ahogyan a ragok különféle, Schulek által felsorolt fajtái a szövegben, úgy az építészeti tagok az épület struktúrájában fejeznek ki bizonyos viszonyokat. Ez utóbbi alapos vizsgálata érhető tetten Schulek egy másik gyűjtésében, amelyben az egyes építészeti tagozatokat az épület struktúrájában vállalt szerepük szerinti kategóriákba osztotta.⁵³ Így az egyes „*neutralis, összefoglaló, felvállaló, közvetítő*”⁵⁴ tagozatokról *leolvashatóvá* vált az épületrészek rendeltetése, struktív szerepe.

Schulek Frigyes építészeti gondolkodásának már-már kibogozhatatlan sokrétűségéről tanúskodik egy főként be-

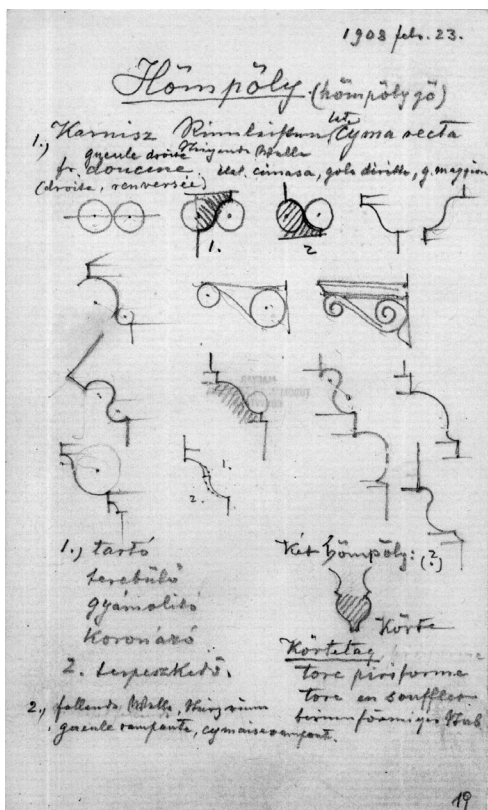

4. kép. Schulek Frigyes: Kalligráfiai jegyzet (részlet). MTA KIK Kézirattár Ms 5030/13.

mutat: az alsó szár volutaszerűen végződik, a felső szárral pedig összeolvad a circumflex. A cédula a betű koronájának szokatlan kialakítására is magyarázattal szolgál: az egyik Ő-betű egy antik párkányzat profiljához idomul, tehát egy nyelvi jel és egy építészeti tagozat különös párhuzama látható az ábrán. (4. kép) Hasonló játékoság figyelhető meg Schulek részéről, amikor a lapon műegyetemi tanárok nevét (Stoczek József, Kruspér István, Liphay Sándor, Steindl Imre) próbálta architektonikus jelleggel felruházni. A talán leglátványosabb megoldás Stoczek József iniciálészerű kezdőbetűjén látható, amely egy korinthuszi konzolhoz hasonló kialakítást kapott. Az elem szerkesztési ábrája egyébként egy másik alaktani Schulek-jegyzetben is feltűnik. (5. kép)

Schulek Frigyes szaknyelvi kísérletezéseiben a nyelv és az építészet kapcsolata látványosan arra a párhuzamra korlátozódik, amely rendszerességükből fakad. A nyelvi jelleg egyébként is jellemző a historizmus építészetére,⁵⁷ ráadásul a nyelvtani rendszeresség nem állt távol Schulek racionalista építészetelméletétől sem. Azonban a klasszikus párkányzat vonalát követő, egyszerre nyelvi jelként, kalligrafikus alkotásként és építészeti tagozatként is értelmezhető betű egyfajta metafizikus, már-már panteisztikus világszemléletet sejtet. Ezt támasztja alá, hogy Schulek feljegyzéseiben a művészeti tevékenység háttérben többször is feltűnik egy bizonyos *teremtő erő*.⁵⁸ A fogalom talán Franz Mertens *Schöpfungsbauten*⁵⁹ kifejezése nyomán vált Schulek építészetelméletének egyik központi tényezőjévé, mindenesetre magyarázattal szolgálhat a graféma és az építészeti tagozat morfológiai párhuzamára.

Összességében elmondható, hogy Schulek Frigyes reformkísérlete – dacára annak, hogy nem jelentett áttörést a szaknyelv fejlődésében – a magyar építészeti terminológia története egyik csúcsteljesítményeként könyvelhető el, hiszen a professzor nem csupán széleskörű építészettörténeti műveltséggel bírt, hanem nyelvészeti kutatáso-

5. kép. Schulek Frigyes: Alaktani jegyzet. MTA KIK Kézirattár Ms 5030/15.

kat is folytatott. Esettanulmányom tehát amellet, hogy módszertani javaslat a magyar nyelvű építészeti terminológia történeti forrásainak feldolgozásához, egyúttal a századforduló egy prominens építésének tájékozottságáról is képet ad.

Jegyzetek

- 1 *Megfagyott Muzsikus*. Szerk. JÁNSZKY Béla. Budapest, 1906. 26.
- 2 A közelmúltban végzett gyűjtés is bizonyítja, hogy az építészeti terminológia kutatásának tudományos keretei korántsem tisztázottak: DÉRY Attila: *Régi építészeti kifejezések gyűjteménye*. Budapest, Terc, 2011.
- 3 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 5029–30.
- 4 Ld. kapcsolódó irodalommal: TÓTH Áron: „Szám- és tértan s az alkalmazott mértan minden ágait magába foglaló magyar kézirat számos színezett ábrával”. Az első ismert magyar nyelvű építészeti szakszöveg. In: *Ars perennis. Fialat Művészettörténetesek II. Konferenciája. CentrArt Művészettörténeti Műhely tanulmányok, Primus Gradus tanulmányok*. Szerk. TÜSKÉS Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 285–291.
- 5 MAROSI Ernő: *Henszlmann Imre és Kassa városának ó német stílusú templomai*. Budapest, Argumentum Kiadó – MTA Művészettörténeti Kutató Intézete, 1996. 12.
- 6 Jelentősebb szógyűjteményt tartalmaz pl. CZOBOR Béla: *A középkori egyházi művészet kézikönyve. Henrik Otte nyomán a magyar viszonyokhoz alkalmazva kidolgozta Czobor Béla*. Budapest, 1875. HENSZLMANN Imre – RÓMER Flóris: *Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra*, I–II, Pest, Emich, 1866.
- 7 Ld. *Műszótári rovat*. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, II. évf. (1868) 2. sz. 230–233; *Műszótári rovat*. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, II. évf. (1868) 5. sz. 453–454; *Műszótári rovat*. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, II. évf. (1868) 6. sz. 543–555.
- 8 DÉRY, 2011. 31–32.
- 9 1872-től Magyar Királyi József Műegyetem.
- 10 KOROMPAY György: *Steindl Imre és Schulek Frigyes alakja a műegyetemi hagyományban*. In: *Steindl Imre (1839-1902) építész, műegyetemi tanár emlékezete. Steindl Imre születésének 150. évfordulója alkalmából a BME Építészettörténeti és Elméleti Intézete által 1989. május 16.-án rendezett tudományos konferencia előadásai*. Szerk. HORVÁTH Alice. Budapest, 1989. 9–19: 9–10.
- 11 SCHNEDÁR János: *A gyakorlati építészet elemei* (1862). Wien, Gerold, 1870². 224–232; SCHNEDAR, Johann: *Anleitung zur Baukunst: zum Gebrauche für Real-, Sonntags- und Gewerbeschulen*, I–II. Wien, Gerold, 1856.
- 12 Ld. PAPP, Gábor György: *Architektenausbildung nach berliner Vorbild an der TU Budapest*. In: *Acta Historiae Artium*. XLIX. köt. (2008) 1. sz. 417–431: 423, 425.
- 13 *Hauszmann Alajos naplója: építész a századfordulón*. Szerk. SEIDL Ambrus. Budapest, Gondolat, 1997. 46.
- 14 MTAK Kézirattár, Ms 5029/31.

- 15 MAROSI, 1996. 12.
- 16 MTA KIK Kézirattár, Ms 5029/31.
- 17 Uo.
- 18 WIMMER Vilmos: *Műszók a száraz építészettanból*. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1 (1967) 2. sz. 170–180.
- 19 PECZ Samu: *A görög kőszerkezetek ismertetése, különös tekintettel a görög-dór szentély szerkezetére*. Budapest, 1886; PECZ Samu: *Az ókeresztény templom-építészet fejlődése*. Budapest, 1886.
- 20 *Az építőművészet története az ókorban*. Szerk. KABDEBÓ Gyula. Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903.
- 21 NAGY Virgil: *A görög és római építés című előadásainak vezérfonala*. Közread. WÄLDER Gyula. Budapest, Németh József Kiadóvállalata, 1920.
- 22 PECZ Samu: *Középipítési szerkezetek*. Budapest, M. Kir. József-Műegyetem Segélyegylet, 1911; KOTSIS Endre: *Középipítéstan Pecz Samu után jegyezve, 1916–17. tanévi*. Budapest, 1917; KÁROLYI Sándor: *Épületszerkezetek. Középipítéstan*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1922.
- 23 KOTSIS Endre: *Hütl Dezső előadásai az újkori építéstörténetből*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1919.
- 24 BENKÓ Károly: *Építészeti alaktan. Előadja az Állami Középipartanoda 1891/92-ki téli tanfolyamán Benkó Károly*. Budapest, 1892.
- 25 FOERK Ernő: *Alaktan*. [h. n.], [é. n.]; FOERK Ernő: *Építészettörténet*. Budapest, [é. n.]
- 26 PÁKEI Lajos: *Építéstan, Építési alaktan és Építési anyagismeret*. Kolozsvár, [é. n.]; FÖRSTNER Tivadar: *Építési alaktani jegyzet*. Kolozsvár, 1912.
- 27 BEZOLD, Gustav Friedrich T. von–DEHIO, Georg: *Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, historisch und systematisch dargestellt von G. Dehio und G. von Bezold*, I–V. Stuttgart. 1887–1901; VIOLLET-LE-DUC, Eugène-Emmanuel: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, I–IX. Paris, B. Bance, 1854–1868; VOGÜÉ, Melchior de: *Syrie centrale, architecture civile et religieuse du Ier au VIIe siècle*. Paris, Baudry, 1877; DARTEIN, Fernand: *Étude sur l'architecture lombarde et sur les origines de l'architecture romano-byzantine*. Paris, Dunod, 1865; RUPRICH-ROBERT, Emmanuel: *L'architecture Normande aux XIe et XIIe Siècles en Normandie et en Angleterre*. Paris, Librairie des imprimeries réunies, 1889. Schulek Frigyes szakirodalmi tájékoztatójáról megjelenés alatt álló publikációmban szólok bővebben: SALAMON Gáspár: „Aztán vigyázzon, el ne csússzék...” *Elmélet, gyakorlat és fontolva haladás a műegyetemi Schulek-tanszéken*. In: *Ars Hungarica*, XL. évf. (2014) 3. sz. [Megjelenés alatt]
- 28 Mór: *Új teljes német és magyar szótár*. Budapest, Franklin, 1877.
- 29 A gerinczhordó kifejezés részleges forrásmegjelöléssel is megjelenik: MTA KIK Kézirattár, Ms 5129/33.
- 30 MTA KIK Kézirattár, Ms 5029/33.
- 31 Uo.
- 32 CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, I–VI. Pest, Emich, 1862–1874. I. 90. Ld. „Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni.” II. Czuczor–Fogarasi-konferencia, Budapest, 2012. január 6. Szerk. HORVÁTH Katalin. Buda-

- pest, MMA, 2013. Különösen: BALÁZS Géza: *A nyelvtörténet kiterjesztése – elméleti és módszertani következtetések a Czuczor–Fogarasi-szótár nyomán*. In: HORVÁTH, 2013. 47–59, valamint C. VLADÁR Zsuzsa: *A gyök fogalma az európai nyelvészetben és a Czuczor–Fogarasi-szótárban*. In: HORVÁTH, 2013. 69–81.
- 33 Az gyökök egyezésén túl a szótárban található, egyes gyökökhöz tartozó szócikkeket is szó szerint átvett Schulek. Például a kéziratos anyagban olvasható: „*görv (görű): elvont törzsök, jelent: csomót, kemény daganatot*” (MTA KIK Kézirattár, Ms 5029/33.) Vö. CZUCZOR–FOGARASI, 1864. II. 1119.
- 34 CZUCZOR–FOGARASI, 1862. I. 16.
- 35 Uo.
- 36 Uo.
- 37 MTA KIK Kézirattár, Ms 5029/33.
- 38 A Schulek-fond (MTA KIK Kézirattár, Ms 5029–30.) hivatkozásai és irodalomjegyzéke alapján.
- 39 MARQUAND, Allan: *On the Terms Cyma Recta and Cyma Reversa*. In: *American Journal of Archaeology* X. évf. (1906) 3. sz. 282–288: 287.
- 40 BÖTTICHER, Karl: *Die Tektonik der Hellenen*, I–III. Berlin, Ernst & Korn, 1873–1881. I. 65.
- 41 A főnevek nagybetűs írása is utal a német igazodásra.
- 42 CZUCZOR–FOGARASI, 1862. I. 90.
- 43 Uo.
- 44 MTA KIK Kézirattár, Ms 5029/33., Ms 5030/14., Ms 5030/15.
- 45 MARQUAND, 1906. 287.
- 46 MAUCH, Johann Matthäus von: *Die Architektonischen Ordnungen der Griechen und Römer*. Berlin, Ernst, 1896. 1.
- 47 Vö. MAUCH, 1896. 1.
- 48 BÖTTICHER, 1874. I. 26.
- 49 MALLGRAVE, Henry Francis: *Introduction*. In: *Otto Wagner: Modern Architecture. The Guidebook for His Students to This Field of Art*. Közreadja és bevezetőt írta: Henry Francis MALLGRAVE. Santa Monica, The Getty Center for the History of Art and the Humanities. 1988. 1–55: 17–20.
- 50 LECHNER Ödön: *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz*. In: *Művészet*, V. évf. (1906) 1. sz. 1–18.
- 51 MTA KIK Kézirattár, Ms 502933.
- 52 MAUCH, 1896. 1.
- 53 MTA KIK Kézirattár, Ms 5030/15.
- 54 Uo.
- 55 ДрЪ. Эсперанто: *Международный языкъ: Предисловіе: Полный учебникъ por Rusoj*. Варшава, 1887. 35.
- 56 BME Levéltár 3/a, 4. csomó, 1913. március 7-én kelt egyetemi tanácsülési jegyzőkönyv: „Schulek Frigyes részletesen ismertette a műnyelvek fejlődésének történetét, ismerteti azokat az okokat, a melyek a fejlődésképes idő műnyelvet az eszperantó fölé helyezik. Kéri a tanácsot, hogy álláspontját fenntartva, vegye helyeslőleg tudomásul a rektori tanácsnak azt az intézkedését, a mely a tanács tavalyi megállapodásának következménye.”

- 57 Ld. MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészet az Osztrák-Magyar Monarchiában (1867–1918)*. Budapest, Corvina, 1988. 37; ALOFSIN, Anthony: *Architektur beim Wort nehmen: die Sprache der Baukunst im Habsburgerreich und in seinen Nachfolgestaaten, 1867 - 1933*. Salzburg, Pustet, 2011. 10–26; GNEHM, Michael: *Stumme Poesie. Architektur und Sprache bei Gottfried Semper*. Zürich, gta Verlag, 2007.
- 58 MTA KIK Kézirattár, Ms 5030/3.
- 59 SALAMON, 2014. Franz Mertens gondolatai Rudolf Redtenbacher recepcióján keresztül jutottak el Schulekhez: REDTENBACHER, Rudolf: *Leitfaden zum Studium der mittelalterlichen Baukunst. Formenlehre der deutschen und französischen Baukunst des romanischen und gotischen Stiles auf Grundlage ihrer historischen Entwicklung*. Leipzig, T. O. Weigel, 1881. 17–18.

Képjegyzék

1. kép. Schulek Frigyes: Alaktani jegyzet (részlet)
Autográf irat
1903 után
papír, ceruza
[MTA KIK Kézirattár Ms 5029/33.]
2. kép. Schulek Frigyes: Jegyzet (részlet)
Autográf irat
1903 után
papír, ceruza
[MTA KIK Kézirattár Ms 5029/33.]
3. kép. Schulek Frigyes: Kalligráfiai jegyzet
Autográf irat
1903 után
papír, ceruza
[MTA KIK Kézirattár Ms 5030/13.]
4. kép. Schulek Frigyes: Kalligráfiai jegyzet (részlet)
Autográf irat
1903 után
papír, ceruza
[MTA KIK Kézirattár Ms 5030/13.]
5. kép. Schulek Frigyes: Alaktani jegyzet
Autográf irat
1903 után
papír, ceruza
[MTA KIK Kézirattár Ms 5030/15.]

Terms and termination

Connection between Architecture and Language in Frigyes Schulek's terminological experimentation

The second half of 19th century was a significant period in the development of the Hungarian architectural terminology, when a rich terminological tradition, that was still far from uniformity, evolved on the field of practice, research of history of architecture and archeology, and architectural education. From 1903, Frigyes Schulek initiated a terminological system for his medieval lectures at Technical University Budapest that not only summarized the results of the 19th century, but also made an attempt to create new architectural terms.

On the one hand, in my essay I make an attempt to examine the methodology of the terminological experimentations of Schulek that derived from the 'root-based' Hungarian linguistic approach of the 19th century. On the other, I analyse some segments of the interest of the professor, primarily focusing on his theories about the interrelation of architecture and language.